

УДК 342.7

DOI 10.32782/2523-4269-2024-89-129-133

Шопіна Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті надано визначення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань. З'ясовано, що умовою успішності цієї діяльності є додержання принципу справедливості у відносинах між військовослужбовцем, який виконує бойові завдання з високим ризиком для власного життя і здоров'я, та державою. До напрямів удосконалення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців віднесено зміцнення гарантій права військовослужбовця на життя; удосконалення системи військового управління з метою позбавлення від рудиментів радянської системи управління та забезпечення командирів ресурсами, необхідними для виконання завдань; перегляд пріоритетів системи стратегічних комунікацій.

Ключові слова: соціально-ціннісні потреби, цінності, мотивація, військовослужбовці, правові цінності, національно-патріотичне виховання, стратегічні комунікації, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування Збройних сил України в умовах повномасштабної російської збройної агресії потребує високого рівня професійної мотивації особового складу військових частин. Зі свого боку, професійна мотивація значною мірою залежить від наявності у військовослужбовців сформованих соціально-ціннісних потреб. Ціннісна сфера особистості відрізняється складністю та ієрархічністю, формується протягом усього життя індивіда, що уможливорює вплив на неї за допомогою різних чинників. Найбільш сприятливим для формування соціально-ціннісних потреб є період дитинства та ранньої юності, водночас це не унеможливорює впливу на осіб старшого віку, що потребує індивідуального підходу та плідного використання здобутків педагогіки для дорослих.

Період перед повномасштабною російською збройною агресією характеризувався початком реформування системи морально-психологічного забезпечення Збройних сил України, однак на заваді поступовому переходу від пострадянських форм та методів роботи з персоналом до більш сучасних став початок бойових дій високої інтенсивності. Упроваджувана нині система психологічної підтримки персоналу ще формується, а її нормативно-правове забезпечення потребує здійснення кропіткої роботи, спрямованої на удосконалення правових норм. У сукупності ці фактори слугують підтвердженням актуальності обраної теми наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням ціннісної сфери військовослужбовців, розглядали у своїх роботах Я. Мацегора, О. Колесниченко і Й. Приходько, які дослідили шляхи розв'язання конфлікту між системами військових і цивільних цінностей, а також конфліктів усередині

системи цінностей (наприклад, конфлікт між військовими моральними зобов'язаннями, як-от повага життя цивільних осіб і комбатантів супротивника та цінністю захисту колег, успішного виконання місії) [1]. В. Мартинюк визначив ціннісні орієнтації військовослужбовців як різномірне за ступенем усвідомлення й багатогранне за формою, сформоване залежно від розуміння сутності цінностей, відносно стале вибіркове ставлення до системи суспільних цінностей, яке зумовлює характер взаємовідносин військовослужбовців з навколишнім світом, зміст, спрямованість і спосіб їх життєдіяльності, виконання військового обов'язку й завдань їх функціонального призначення, а також дослідив їх види та механізми формування [2]. К. Кротюк розробила авторську структурну модель розвитку ціннісно-сислової сфери військовослужбовців з урахуванням специфіки військової діяльності, тобто розмежування етапів професійної діяльності (етапи цивільного життя, службової діяльності, безпосередньої участі в бойових діях та відновлення боєздатності). Кожен із таких етапів відображає професійний розвиток військовослужбовців, безперервне виконання наказів, дотримання нових вимог та систематичне ускладнення службової діяльності, пов'язаної з ротацією до районів ведення бойових дій [3]. Водночас у вищезгаданих та інших наукових працях питання щодо сутності та формування ціннісної сфери військовослужбовців розглядали відповідно до методології психологічних, педагогічних та філософських наук. Міждисциплінарність вказаної проблематики зумовлює можливість і потребу її розгляду в межах та з використанням методології правових наук. Це дасть змогу не лише дослідити закономірності формування цінностей військовослужбовців, а й виробити пропозиції щодо надання цьому процесу цілеспрямованого системного характеру, що можливо лише в межах

правового регулювання підготовки персоналу Збройних сил України та інших військових формувань.

Мета статті – визначити напрями вдосконалення правового забезпечення формування ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми формування соціально-ціннісних потреб пов'язані зі становленням ціннісної сфери особистості, яка формується під впливом комплексу факторів різної етіології. Ступінь їх правової регламентації є різною, деякі з них більше врегульовані нормами права, деякі регулюються іншими видами соціальних норм. Водночас держава закладає певні запобіжники в процеси такого впливу за допомогою системи правового регулювання, щоб не допустити деструктивних змін особистості внаслідок небажаних впливів на її формування. Так, Сімейним кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства» передбачено низку заборон для батьків або осіб, які їх замінюють, спрямованих на запобігання виникнення в дитини хибних особистісних утворень, які в майбутньому можуть зашкодити самій дитині або суспільству.

Зокрема, відповідно до положень ст. 152 Сімейного кодексу України, право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, а також звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування й громадських організацій або до суду [4]. Згідно з положеннями ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами [5]. Указані положення свідчать про те, що на нормативно-правовому рівні держава приділяє велику увагу формуванню конструктивних ціннісних установок дитини. Водночас правовий механізм моніторингу можливих деструктивних впливів на розвиток дитини має певні прогалини.

Важливою правовою новацією у сфері формування соціально-ціннісних потреб громадян України стало ухвалення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Спрямованість вказаного правового акта на формування національних цінностей зумовлює його безпосередній зв'язок із соціально-ціннісними потребами особистості. Як відомо, структура цінностей особистості має ієрархічний характер [6]. При цьому можна простежити дію наступного механізму. Цінності особистості, формуючись у процесі національно-патріотичного вихо-

вання, зумовлюють структуру та зміст ціннісної сфери індивіда. Ціннісна сфера породжує мотивації різного характеру (професійні, комунікативні, матеріальні), які, зі свого боку, обумовлюють потреби людини. Якщо на верхньому рівні, рівні цінностей, перевага належить соціально орієнтованим цінностям, то й потреби особистості матимуть соціально спрямований характер (потреба служити суспільству, захищати Батьківщину, виконувати військовий обов'язок тощо). Соціально-ціннісні потреби, відповідно, впливають на рівень поведінки індивіда, зумовлюючи його безпосередні дії або бездіяльність.

Роль норм права у формуванні соціально-ціннісних потреб представників деяких професій є більш значущою, ніж для інших сфер трудової діяльності. Необхідність приділяти більшу увагу формуванню соціально-ціннісних потреб військовослужбовців зумовлена характером військової служби, яка передбачає більші, порівняно з іншими професіями, вимоги до самовіддачі, аж до необхідності пожертвувати своїм життям і здоров'ям заради захисту Батьківщини.

Така підвищена самовіддача в демократичних правових державах компенсується (наскільки взагалі можна компенсувати втрату життя й здоров'я) підвищеним соціально-правовим захистом військовослужбовців, включно з вагомими соціальними виплатами та соціальним забезпеченням для членів сімей у разі їх загибелі. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 визначено, що одноразова грошова допомога у зв'язку із загибеллю (смертю) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби; призначається і виплачується в розмірі 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, у якому настала загибель (смерть).

Крім того, участь у бойових діях як ситуація підвищеного ризику, передбачає підвищене матеріально-грошове забезпечення військовослужбовців порівняно зі звичайним режимом оплати їх діяльності. Так, в Україні це передбачено п. 2 розділу XXXIV наказу Міністерства оборони України № 260 від 07.06.2018 року «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам». Відповідно до положень вказаного правового акта, на період дії воєнного стану військовослужбовцям додаткова винагорода згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» виплачується в розмірі 100 000 гривень – тим, які беруть безпосередню участь у бойових діях або в здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах їх здійснення, на тимчасово окупованій російською федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, у період здійснення зазначених заходів, та виконують бойові (спеціальні) завдання (у розрахунку на місяць пропорційно

часу участі в таких діях та заходах) [7]. Цим же правовим актом передбачено одноразову винагороду за кожні 30 днів (сумарно обчислених) виконання бойових (спеціальних) завдань у розмірі 70 тис. грн, а також інші стимулювальні виплати.

Однак підвищеного, порівняно з представниками інших професій, рівня матеріального забезпечення недостатньо для комплектування бойових підрозділів особами, готовими безперешкодно ризикувати своїм життям і здоров'ям заради виконання бойових завдань. Як свідчить, зокрема, ситуація з кількістю самовільних залишень частин військовослужбовцями в Україні після початку повномасштабної російської збройної агресії, достатньо високий, порівняно із середньою заробітною платою (18 020 тис. грн станом на вересень 2024 року), рівень матеріального забезпечення не може бути достатнім мотивувальним фактором. Безумовно, можна порівнювати рівень матеріального забезпечення українських військовослужбовців, що беруть участь у бойових діях, з грошовим забезпеченням військовослужбовців розвинених держав в умовах мирного часу (від 1 500 до 5 000 тис. дол. для рядового складу), а також із зарплатами представників сектору IT, суддів тощо. Водночас високий рівень грошового забезпечення сам по собі не здатний кардинально підвищити низьку професійну мотивацію і соціальну відповідальність (про що, зокрема, свідчить неможливість повністю викоринити корупційні злочини серед надзвичайно високооплачуваних представників вищих органів влади).

Можливість кардинально вплинути на мотивацію персоналу, як свідчать численні наукові дослідження, залежить від використання широкого арсеналу стимулювальних методів, насамперед спрямованих на нівелювання негативного впливу демотивувальних факторів. До факторів негативного впливу на морально-психологічний стан, який є демотиваторами службово-бойової діяльності, дослідники зараховують вітальні, соціальні та професійні: професійний стрес; вітальна небезпека під час здійснення службово-бойової діяльності; почуття страху під час виконання службово-бойових завдань; фізичний та психологічний дискомфорт; висока відповідальність за наслідки службово-бойової діяльності; тривалість виконання службово-бойових завдань; тривала незадоволення деяких фізіологічних, матеріальних і соціальних потреб; різкі та раптові зміни умов служби; міжособистісні конфлікти [8]. У разі постійного некерованого впливу цих факторів на особистість військовослужбовців в останніх може поступово формуватися переважання мотивації самозбереження та ухилення від діяльності.

Глибинні механізми впливу окреслених факторів на поведінку військовослужбовців є предметом вивчення психологічних наук. Водночас роль права у формуванні соціально-ціннісних потреб військовослужбовців не можна недооцінювати. Зміна сили та частоти вітальних ризиків для військовослужбовця, який бере участь у бойових діях, не належать до компетенції правової науки. Але зміна суб'єктивного ставлення військовослужбовця до стану своєї захищеності правовими засобами, на нашу думку, можлива. Це потребує постійного моніторингу системи правового регулювання освітньої діяльності в Україні, підготовки персоналу сил оборони, а також системного підходу до правового забезпечення служби психологічної підтримки персоналу Збройних сил України, яке перебуває нині на стадії становлення.

Висновки. Правове забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань є сукупністю правових інструментів впливу на ціннісно-мотиваційну сферу особистості військовозобов'язаних та військовослужбовців з метою зміцнення їх соціально орієнтованих цінностей та мотивації служіння Батьківщині. Умовою успішності цієї діяльності є додержання принципу справедливості у відносинах між військовослужбовцем, який виконує бойові завдання з високим ризиком для власного життя і здоров'я, та державою.

В умовах вичерпання потенціалу сучасного етапу мобілізаційної політики доцільно вжити низку заходів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань. По-перше, це потребує зміцнення гарантій права військовослужбовця на життя. Повністю убезпечити його від можливої загибелі або поранення в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності неможливо. Однак можливо знизити вірогідність настання негативних наслідків для його життя та здоров'я під час участі в бойових діях. Це потребує реального підвищення якості підготовки як нещодавно призваних за мобілізацією громадян, так і військовослужбовців з більшим стажем служби, які виконували не бойові функції. При цьому з огляду на періодичне поширення заяв про формальність такої підготовки, доцільно експертно визначити її якість за допомогою незалежних від сектору безпеки й оборони України суб'єктів (якими можуть бути представники збройних сил іноземних держав або громадських організацій за умови систематичності та 100 % охоплення об'єктів контролю).

По-друге, потрібні обережні (щоб не порушити керованість військовими підрозділами), але рішучі заходи, спрямовані на вдосконалення системи військового управління з метою позбавлення від рудиментів радянської системи управління та забезпечення командирів ресурсами, необхідними їм для виконання завдань (з гарантіями не притягнення їх до відповідальності в разі неможливості виконати завдання через відсутність необхідних для цього людських, військово-технічних, логістичних та інших ресурсів). Крім того, особливої правової підтримки потребує процес кар'єрного зростання молодих командирів із досвідом участі в бойових діях високої інтенсивності.

По-третє, потребує вдосконалення система стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України, діяльність якої має бути спрямована на формування в суспільстві впевненості, що кожен випадок порушення прав людини (військовозобов'язаного чи військовослужбовця) тягне за собою настання заходів юридичної відповідальності для військових посадових осіб, які припустили такі порушення. Багатоканальність отримання суспільством відомостей про події на лінії бойового зіткнення (від родичів, друзів, сусідів, колег, які беруть участь у бойових діях, блогерів, журналістів, народних депутатів тощо) має своїми наслідками швидке поширення негативної інформації про порушення правових приписів. Суцільне заперечення фактів порушення військовими посадовими особами правових норм за таких умов лише посилює недовіру до джерел таких заперечень. Тому важливого значення набуває процес керованості комунікації, а також наявність зворотного зв'язку між усіма учасниками відносин в секторі безпеки й оборони України.

Список використаних джерел

1. Мацегора Я. В., Колесніченко О. С., Приходько І. І. Особливості військових цінностей у військовослужбовців-учасників бойових дій з порушенням моральної нормативності. *Честь і закон*. 2023. № 2. С. 109–119.
2. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації особистості: сутність, місце та роль у детермінації соціальної активності. *Філософські обрії*. 2000. Вип. IV. С. 79–92.
3. Кротюк К. А. Структурна модель ціннісно-смыслові сфери військовослужбовців-учасників бойових дій. *Психологічні студії*. 2023. № 3. С. 81–89.
4. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
6. Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. № 13. С. 198–207.
7. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 року № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#n942>
8. Каплюченко О. П., Приходько І. І. Основні фактори впливу екстремальних умов службово-бойової діяльності на мотиваційну складову морально-психологічного стану військовослужбовців Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2020. № 3(74). С. 27–35.

References

1. Matsehora, Ya. V., Kolesnichenko, O. S. & Prykhodko, I. I. (2023). Osoblyvosti viiskovykh tsinnostei u viiskovosluzhbovtiv-uchasnykiv boiovykh dii z porushenniam moralnoi normatyvnosti [Features of military values in military personnel participating in combat operations with violation of moral normativity]. *Chest i zakon [Honor and Law]*, 2, 109–119. [in Ukrainian]
2. Martyniuk, V.M. (2000). Tsinnisni oriientatsii osobystosti: sutnist, mistse ta rol u determinatsii sotsialnoi aktyvnosti [Value orientations of a personality: essence, place and role in determining social activity]. *Filosofski obrii [Philosophical horizons]*, IV, 79–92. [in Ukrainian]
3. Krotiuk, K. A. (2023). Strukturna model tsinnisno-smyslovoi sfery viiskovosluzhbovtiv-uchasnykiv boiovykh dii [Structural model of the value-sense sphere of military personnel participating in combat actions]. *Psykhologichni studii [Psychological studies]*, 3, 81–89.
4. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine.]. (2002, January 10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian]
5. Zakon Ukrainy pro okhoronu dytynstva [On the Protection of Childhood]. (2001, April 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian]
6. Blikhar, V. S. (2010). Iierarkhiia tsinnostei yak zhyttievo znachyma zasada formuvannia osobystosti [Hierarchy of values as a vital principle of personality formation.]. *Viiskovo-naukovyi visnyk [Military scientific bulletin]*, 13, 198–207. [in Ukrainian]
7. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy pro zatverdzhennia Poriadku vyplaty hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy ta deiakym inshym osobam [On Approval of the Procedure for the Payment of Financial Support to Servicemen of the Armed Forces of Ukraine and Certain Other Persons] (2018, June 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#n942>
8. Kapliuchenko, O. P. & Prykhodko, I. I. (2020). Osnovni faktory vplyvu ekstremalnykh umov sluzhbovo-boiovoi diialnosti na motyvatsiinu skladovu moralno-psykhologichnoho stanu viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [The main factors of influence of extreme conditions of service and combat activity on the motivational component of the moral and psychological state of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon [Honor and Law]*, 3, 27–35. [in Ukrainian]

Shopina Iryna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines

(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF SOCIAL AND VALUE NEEDS OF SERVICEMEN

The purpose of the article is to identify areas for improvement in legal support for the formation of value needs of servicemen in the Armed Forces of Ukraine and other military formations within the context of a high-intensity armed conflict. The article examines the particularities of value and motivational sphere formation in military personnel. Attention is paid to factors influencing the development of a personality's value-motivational sphere. The author argues that the role of legal provisions in shaping social and value needs of servicemen stems from the nature of military service. Compared to other professions, it implies greater demands for dedication, even up to the need to sacrifice one's life and health for the defense of the Motherland.

The factors of negative impact on the moral and psychological state of military personnel are considered. The author establishes that it is possible to change the subjective attitude of a serviceman to his state of security with the help of legal means.

The author defines the proposed legal framework for the formation of social and value needs of servicemen as a set of legal instruments aimed at influencing the value and motivational sphere of military conscripts and servicemen. This framework aims to strengthen their socially oriented values and motivation to serve the Motherland. Success hinges on the observance of the principle of justice in relations between a serviceman performing combat missions with a high risk to life and health, and the State.

The areas for improvement of legal support for the formation of social and value needs of servicemen include: a) strengthening guarantees of a serviceman's right to life; b) improvement of the military management system to eliminate vestiges of the Soviet management system and provide commanders with the resources they need to perform their tasks; c) focusing the system of strategic communications on creating societal confidence that every case of violation of the rights of a military conscript or serviceman will be addressed.

Key words: *socio-value needs, values, motivation, military personnel, legal values, national-patriotic education, strategic communications, national identity.*

Надіслано до редколегії 13.12.2024